

адміністративна лексика "Війтівських книг" XVI - XVII ст. с. Одрехови колишнього Сяноцького повіту на Лемківщині// Дослідження і матеріали з української мови. - К., 1964. - Т. 6. -- С. 91 - 108.

Керницький 1967: Керницький І. Система словозміни в українській мові (На матеріалах пам'яток XVI ст.). - К.: Наук. думка, 1967. -- С.286 і ін.

Огієнко: Огієнко І. Псалтир половини XVIII в. в лемківським перекладі// ЗНТШ. Ювілейний збірник на пошану акад. К.Студинського. Праці філологічні.- Львів, 1930. - Ч.І.

Панькевич: Панькевич І. До питання генези українських лемківських говорів// Славянская филология. - М., 1958.- С. 164 - 197.

ССУМ XIV-XV ст.: Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: В 2 т. - Редкол.: Л.Л.Гумецька. (відп. ред.) і ін. Виявлення і підбір пам'яток, укладання картотеки словника - Л.М.Полюга та ін. -- К.: Наук. думка, 1977-1978. (Внесок Л.М.Полюги - 35 авт. арк.)

СУМ XVI - XVII ст.: Словник української мови XVI - першої половини XVII ст. Редкол.: Д.Г.Гринчишин (відп. ред.). Уклад. Л.М.Полюга та ін. - Львів, 1994-2008.- Вип. 1- 14.

Янів: Янів Я. Євангеліє Тростянецьке // Prace filologiczne:- 1931 - Т. XV, cz. 2.-- С.44 - 84.

Lev Polyuha. Written Legacy of Lemkivshchyna -- the Source of Studying of General Ukrainian Language.

Written legacy of Lemkivshchyna as well as other legacy of Ukrainian language discover its originality and richness as a single national entity.

Key words: *Written Legacy of Lemkivshchyna, dialect of Lemki, historical dictionaries, general Ukrainian language.*

Михайло ЛЕСІВ (Люблін, Республіка Польща)

© 2009

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ЛЕМКІВСЬКИХ ГОВІРОК*

На основі дотеперішніх досліджень українських і польських діалектологів представлено основні особливості фонетичної, граматичної та лексичної систем лемківського діалекту з того часу, коли носії лемківського мовлення жили компактно перед виселеннями та переселеннями після другої світової війни на схід і захід.

Запропоновано найбільш притаманні для лемківського діалекту риси на тлі карпатських та інших західноукраїнських говірок і української літературної мови. В обговоренні лексичної системи звернено особливу увагу на загальноукраїнську лексику та запозичення з польської, словацької, угорської, румунської (волоської), тюркської та німецької мовних систем.

Ключові слова: лемківський діалект, українські говірки, загальноукраїнська мова, фонетика, словозміна, лексичні запозичення, полонізми, словакізми, мадяризми, волоські запозичення, тюркізми, германізми.

Лемківські говірки на північ від Карпат різняться між собою у багатьох деталях і тому про одну якусь неповторну і незмінну рису в системі лемківського діалекту як єдиного цілого говорити було б неможливо. У цій розвідці я постараюся звернути увагу на ті прикмети, які відрізняють лемківську мовну територію від інших, хоч і не завжди виступають вони всюди на Лемківщині, а іноді деякі „лемківські” мовні риси переходять межі Лемківщини і бувають притаманними для інших карпатських чи навіть деяких західноукраїнських.

* Ця розвідка написана на основі одного розділу про систему лемківських говірок в монографії самого автора [Лесів 1997: 48-82] з деякими скороченнями й доповненнями.

Зі звукової системи

Першою помітною рисою лемківської звукової системи є місце наголосу у слові. Українська літературна мова має, на відміну від польської, „різномісний, вільний, не прикріплений до певного для всіх слів єдиного місця наголосу” [СУЛМ: 358]. Це саме стосується і українських говірок.

У цьому плані багато, а навіть більшість лемківських говірок виділяється одномісним наголосом слова, постійним наголосом на другому складі від кінця, таким як у польській мові, під впливом якої імовірно такий наголос у лемківських говірках встановився.

Щодо місця наголосу проф. З. Штібер навіть ділить Лемківщину на дві частини: західну, що має польський наголос, і східну, що має східнослов'янський наголос: *Obszar nazywany Łemkowszczyzną mówił gwarami o dwóch wyraźnie różnych typach. Zachodnia jego część ma, jak wiadomo, akcent „polski” na drugiej od końca, wschodnia ma akcent zupełnie ruchomy, tak jak reszta dialektów ukraińskich (...)*. Цей дослідник стверджує, що з погляду акцентуації територія Лемківщини становить виняток на всьому східнослов'янському мовному ґрунті [Stieber 1982: 6-7]. За свідченням досліджень проф. З. Штібера різномісний наголос починається уже в Лупкові, Радошицях, Должиці над Ославою, Чистогорбі, Явірнику, Морохові, Височанах, Мокрому, Загустині, Строжу, Саночку, Чертежі, Костарівцях і всюди далі на схід і північний схід від названих населених пунктів. Звичайно, є села, де при одномісному наголосі можна було зафіксувати залишки давнішого різномісного наголосу, головним чином, у дієслівних формах. У спеціальному розділі своєї монографії про звукову систему лемківського діалекту З. Штібер так підсумовує розділ про лемківський наголос: *Pod samym Sanokiem, nad Osławą i dalej na wschód panował akcent, jak już wspominałem, w zasadzie typowo ukraiński. Nie znaczy to, że nie było różnic pod tym względem między gwarami tych okolic a literackim językiem ukraińskim, owszem różnice takie są wcale częste. Działy tu niewątpliwie wyrównania analogiczne, zapewne też i inne czynniki* [Stieber 1982: 14-15].

Для абсолютної більшості лемківських говірок, на захід від лінії, визначеної вищенаведеними населеними пунктами, одномісний наголос типу **во́да, ві́но, до́хыж, до́раз**, є прикметою вельми характерною [Жилко 1958: 123; Жилко 1966: 136].

Звукова система лемківських говірок має, можна сказати, більш архаїчний характер у порівнянні з українською літературною мовою. До таких архаїчних (давніх) елементів можна зарахувати:

а) Розрізнення давнього переднього **и** від середнього **ы**, що характеризувало праслов'янську й староукраїнську системи голосних. У лемків є два види **и** – в таких словах, як **сила, вино, милий, миска** воно більш переднє, а у формах типу **быкы, ногы, мыло, была** воно середнє. У діалектних записах, а навіть у популярних публікаціях ці два види **и** вирізняються графічно: **сила**, але – **мыло**. Давня фонема **ы** зберігається, однак, в усіх майже карпатських говірках української мови [Жилко 1958: 118].

Детально розглядаючи цю справу, проф. З. Штібер доказує, що іноді виявлення відмінності старого **ы** від **и** може залежати також від того, після якого приголосного воно виступає. Детальний перегляд цього явища на Лемківщині див. [Stieber 1982: 30-33].

б) Праслов'янське **і** (відповідник загальноукраїнського **и**) на крайньому заході лемківської мовної території вимовляється, як **і** без пом'якшення попередніх приголосних. Таку вимову зафіксував З. Штібер у селах Жерестів, Верхомля, Нова Весь, Лелюхів, Дубне, а також у деяких селах на південь від Карпат [Stieber 1982: 30]. Вимову типу **ходіті, гріб** ‘гриб’, **віно** можна зарахувати до архаїчної – стара вимова могла там затриматися через додатковий вплив польської чи словацької мови.

З вимови посередньої між **і** та **и** появилось щось подібне до **ий**, що фіксував проф. П. Зволінський у селі Берест: **колий** ‘коли’, **плестий** ‘плести’, **ідий** ‘іди’, **мы былий** ‘ми були’, **гусий** ‘гуси’ тощо. Професор З. Штібер вважає, що *to uj trzeba chyba traktować jako stopień pośredni między i a y: początek samogłoski uległ rozszerzeniu, gdy koniec jeszcze zachował pierwotną wąskość artykulacji* [Stieber 1982: 31].

в) Архаїчний характер мають також звуки, що появляються на місці староукраїнських подовжених **о** та **е** в нових закритих складах.

У загальноукраїнській літературній мові староукраїнське **о** подовжене в нових закритих складах вимовляється, як **і** (**хвіст, стіл, під столом, віл** і т.д.). На заході Лемківщини появляється у

таких позиціях іноді **ы**: **бып** ‘біб’, **бык** ‘бік’, **кынь** ‘кінь’, **выс** ‘віз’. Таку вимову записав З. Штібер в селах Явірки та Зубрик.

У південно-східній частині регіону, у селах Тісна, Должиця, в таких самих позиціях дослідник фіксує звук, наближений до лабіалізованого **у**: **тулько**, **нуч**, **дум**, **бульше** тощо.

На більшості території Лемківщини вимова цього типу давнього подовженого **о** згідна з загальноукраїнською, але в деяких місцях записали дослідники винятки з **и**, **ы** або **у**. Це винятки з поодиноких сіл, як, наприклад, з села Великополе: **гирнякы**, **загыр’я**, **потик**, **нуч**; зі села Рябе: **мицни**, **пидгорля**, **яблинка**, **пизьнішше**, **спиткав** тощо. Як зауважує З. Штібер, у цьому випадку можна говорити, що в таких ситуаціях поширюється щораз більше, ця архаїчна вимова наче вирівнюється до загальноукраїнської. Це виразно помічається, коли порівняти записи І. Верхратського з кінця XIX ст. з записами З. Штібера з 30-х років XX ст. [Stieber 1982: 34-35].

Староукраїнське **е** в нових закритих складах у загальноукраїнській мові перейшло в **і**. У лемківських говірках інколи в таких позиціях появляється **у**. Відносно цього явища З. Штібер писав: *Każda forma z u’ ma nieco inny zasięg, niemniej można jak przybliżoną granicę u pochodzącego z e po polskiej stronie podać linię idącą przez Wisłok Dolny i Górny, Karlików i Morochów. Pas z u ciągnie się jednak dalej na północ, wzdłuż polskiej granicy językowej, skoro formy jak **ńus** etc. mamy jeszcze w Kuźminie (dawny powiat dobromilski). Na wschód od wymienionej dopiero co linii formy z u stają się coraz radsze, aż znikają zupełnie* [Stieber 1982: 18-19].

Дослідник звукової системи лемківських говірок подав далі докладний обсяг поширення форм з **у**, що походить з подовженого **е** в нових закритих складах, наприклад, **палюнка**, **печункы**, **шутка**, **попов**, **мют**, **вечур**, **підвечурок**, **люд**, **пачускы**, **тютка**, **пюрко**, **пацюрки**, **вертюрник** ‘назва гадини’ тощо поряд з формами з **і**, що звучать, як у загальноукраїнській мові [Stieber 1982: 19-22].

Ця риса (перехід **е** в **у**) наближує карпатські, в тому числі й лемківські говірки до північних з однією різницею, що у північних говірках таке **у** залежить від місця наголосу, а в лемківських – ні [Жилко 1958: 119].

З-посеред сусідніх українських говірок лемківські відрізняються також тим, що **а** після м’яких і шиплячих приголосних зберігається назагал в усіх позиціях, так, як в українській літературній мові, наприклад, **тягне**, **пряджа**, **робят**, **м’ясо** і т.ін. Лемківщина, як узагальнює З. Штібер, *w zasadzie nie ma zwężenia a po palatalnej* [Stieber 1982: 16-18; Жилко 1958: 135].

Відповідно до загальноукраїнського звукосполучення **-ри-** появляється часто в лемківських говірках звукосполучення **-ир-**, напр., **хирбег** ‘хребет’, **гирмит** ‘гримить’ [Жилко 1958: 121; Stieber 1982: 50-52]. З. Штібер показує географічне поширення цього явища на Лемківщині в поодиноких словах, де можливі появи **-ир-**, **-ыр-**, а саме: **дырва** ‘дрова’, **кыртыця** ‘крот’, **гырмит** ‘гримить’, **гыртан**, **гыртанка**, **хырбет**, **пырщ** ‘прищ’, **пиршик**, **тырваті**, **тырвальный**, **обырви** ‘брови’, **кырви** ‘крові’, **сылзы** ‘сльози’, **блыха** ‘блоха’ [Stieber 1982: 50-52]. Такі форми, характерні для лемківських говірок, іноді замінюються подібними до загальноукраїнського типу **грымит**, **хрибет**, **брови**, **слезы**, **блоха**, або зі звучанням, яке вказувало б на вплив польської чи словацької мови, напр., **древа**, **крет**, **кртань**, **брві**.

Польський вплив видно у деяких словах, що повинні мати повноголосся типу **борода**, **оборіг**, **борона**, **подорожник**, **дорогий** тощо. Очевидно, лемківські говірки у переважній більшості виявляють повноголосні форми. За свідченням З. Штібера, який цю справу дослідив досить детально, усюди на Лемківщині говориться: **борода**, **боріг**, **оборіг**, **оборог**, **борона**, **боронити**, **борозда**, **дорогий**, **горох**, **короткий**, **корова**, **мороз**, **спорохніте**, **порог**, **поріг**, **скородити**, **сорока**, **здоров’я**, **торока**, **воробель** чи **воробец**, **ворона**, **ворота**, **голова**, **холошні**, **колода**, **полотно**, **полова**, **солодке молоко**, **солома**, **соловій**, **толока**, **волокно**, **волосы** або **волося**, **беріх** або **берег**, **берест**, **береза**, **черемха**, **чересло**, **черес** ‘trzos’, **черешня**, **смерек**, **середина**, **веретено**, **жереб’я**, **пелех**, **полоти**, **полова**, **оболочы**, **жолоб**, **ожелец**, **ожелест**. Появляються однак поодинокі слова – відповідники вищенаведених, в яких маємо польські відповідні неповноголосні звукосполучення, напр., **дріга** або **дрыга** ‘дорога’ (Явірки, Жегестів, Верхомля), **огріг** ‘город’ (Явірки), **мрочитя** (с. Беско), **снрухніле** (с. Посада Горішня), **шкавронок** (зах. частина Лемківщини), **гловакы** ‘рід риби’ (у с. Висова), деінде: **головакы**, **клониця** (зах. частина Лемківщини), **пані млода** (зах. частина), **пловая** ‘корова’ (у багатьох селах, частіше, однак, **полова**), **словік** ‘соловей’ (під Сяноком і Ліськом), **тлока** ‘толока’ (на заході в основному), **прейде**, **прескочу**, **превлечу** (на самому заході), **претак** ‘przetak’ (с. Крамна), **представліня** ‘przedstawienie’ (с. Гладишів), **препівка** (на заході, далі на схід

перепілка, перепелиця), през 'через' (частіше на заході), стрін, срін 'szron' (с. Верхомля, Берест, Устя Руське), вред і веред, плевнік поряд пелевник 'прибудівка в стодолі' тощо. На цій території Лемківщини такі форми польського походження з неповноголосними звукосполученнями появляються у словах: кролік, кріль, кролі, хлоп, хлопець, хлопчиско, злото, преці 'проте', треба, жрудло, зрудло або жрідло.

Це вказує на значний вплив польської мови, що, однак, не змінює східнослов'янського, українського характеру лемківських говірок, у яких абсолютно переважають повноголосні форми.

У дослідженнях діалектологів говориться про вокалічну систему голосних лемківських говірок. З. Штібер згадує чотири типи такої системи: *Na Łemkowszczyźnie w Polsce i w znanych mi wsiach Czechosłowacji występowały w zasadzie cztery systemy fonemów wokalicznych*:

1. Система, що складається з шести (6) голосних фонем «і, ы, у, е, о, а», виступає у цій лемківській частині колишнього Новосанчівського повіту, а також у деяких селах колишнього Горлицького повіту. Бракує у цій системі загальноукраїнського переднього и, яке заступлене, як правило, середнім голосним звуком ы; З. Штібер окреслює цей звук так: *Samogłoska płaska, gdy chodzi o położenie warg, średnia lub nieco tylna, gdy chodzi o poziome położenie języka, wysoka na wysokości o i u, gdy chodzi o wzniesienie środka i częściowo tyłu języka* [Stieber 1982: 60].

2. Система, що складається з семи (7) голосних фонем: «і, и, ы, у, е, о, а», виступає, за свідченням З. Штібера, в селах східної частини Лемківщини і частково у колишньому Горлицькому повіті.

У цій системі, крім звичайних для загальноукраїнських голосних фонем, виступає середнє ы.

3. З. Штібер подає ще два типи системи голосних фонем з обмеженим обсягом їх поширення, наприклад, система голосних, що складається з 8 фонем: «і, ы, у, и, ъ, е, о, а», зафіксована була дослідником тільки у двох селах колишнього Ліського повіту (Великополе і Лукове).

Цей же дослідник, детально обговоривши навіть найдрібніші явища системи голосних лемківських говірок, так підсумовує відповідний розділ своєї монографії: *W stosunku do ogólnoukraińskiego cechowała lemkowski systemy wokaliczne wyraźna archaiczność* [Stieber 1982: 63].

Система приголосних лемківських говірок відрізняється від інших говірок та української літературної мови деякими системними рисами.

В аналізі губних приголосних звертає на себе увагу явище переходу в перед іншим приголосним в г або х, напр., г нас 'в нас', хперед 'вперед', гдова 'вдова'. Ця прикмета споріднює лемківські говірки з надсянськими [Жилко 1958: 135]. Це явище, однак, як доводить З. Штібер, стосується до обмеженої кількості прикладів, а саме применника і префікса в, а форми типу г місці, г лісі, г Риманові появляються на усій майже Лемківщині. Інакше справа мається зі словом вдова, яке особливо у південній частині Лемківщини звучить як гдова або гдова. Зрідка фіксують дослідники також форму гдонец. Подібне фонетичне явище зафіксовано ще у слові гвакы, що з глакы, а це з влакы, у с. Довгому.

Велика частина лемківської мовної території виявляє тенденцію, яку З. Штібер називає: *skłonność do przesuwania artykulacji t', d' ku tyłowi*; себто йдеться про вимову типу кісто, огіж замість тісто, одіж [Stieber 1982: 68-69]. Ця риса характерна взагалі для південноукраїнських говірок, як про це пише Ф. Жилко: *Пом'якшені приголосні в південно-західних...переходять в інші приголосні. Це виявляється, наприклад, у тому, що д', т' у позиції перед і змінюють свою природу й іноді переходять д' в г, а т' в к'. Як стверджує цей же дослідник, ця риса може також зрідка в окремих словах бути виявлена і в інших говорах української мови; наприклад, у південно-східних часом зустрічається кісно 'тісно', кісто 'місто'* [Жилко 1958: 54].

Ствердіння кінцевих м'яких приголосних т', д', н', ц' появляється на більшості лемківської мовної території. Як пише З. Штібер, *najpowszechniejsza jest ta dyspalatalizacja w powiatach nowosądeckim, gorlickim, jasielskim i krośnieńskim*. Це ствердіння давніх м'яких приголосних в кінці слова виявляється особливістю лемківських говірок на відміну від інших карпатських говірок української мови.

На місці праслов'янського звукосполучення дй в українській мові, загалом, появляється ж, наприклад, одіж, межа, пряжа, іржа та ржа, рижик, сажа, чужий тощо, у лемківських говірках натомість появляється у таких ситуаціях афrikата дж, як в багатьох інших українських карпатських говірках [Stieber 1982: 79-80]. З. Штібер детально розглянув поодинокі слова, де

можливий вияв цього приголосного, який у лемківських говорах звучить звичайно як *дж* тверде або *м'яке*, напр., **одеджа, меджа, пряджа, рджа** або **ржджа, рыджыкы, саджа, чуджий** тощо [Stieber 1982: 72, 75-77, 92-93]. Історики мови вважають це *дж* за звук старший від *ж* у цьому положенні. Отже, це була б ще одна архаїчна риса лемківських говірок.

Трапляються при цьому в окремих селах поодинокі вияви західнослов'янського, загалом польського відповідника цієї фонемі, а саме *дз*, напр., **рдза, рыдзікы, садза**, що звичайно можна пояснювати запозиченням таких слів з польської мови [Stieber:1982: 84].

На усій території поширення лемківських говірок появляється зміна *ш* на *ч* перед початковим *к* у словах **чкода** 'шкода' і **чкола** 'школа'. Ця прикмета характерна також для бойківських говірок [Пшепюрська: 84].

Відомо, що в лемківських говірках приголосний *л* перед голосними заднього ряду **а, о, у** вимовляється, як нескладотворче *у* (як у польській звичайній вимові) або як **в**. Однак, як детально й докладно розглянув З. Штібер, не всюди на Лемківщині така вимова виявлена. Дослідник стверджує, що таку вимову *л* (**ў** або **в**) має територія від сіл Барвінок, Тилява, Тристяна на сході до сіл Конечна, Усте Руське і Фльоринка на західній межі лемківського діалекту. Далі на захід дослідник відношує деякі коливання щодо цього, напр., у с. Нова Весь, Поворозник, Лелюхів, Дубне переважає нескладотворче *у*, натомість у селах Мушинка, Висова, Ганчова уже рішуче переважає вимова *л*. У селі Верхomla в основному вимовляється передньоязикове *л*, а нескладотворче *у* вимовляють лише деякі мешканці [Stieber 1982: 84-85].

Ця риса вважається за один із виявів впливу польської мови на лемківську звукову систему, вона характерна для більшості лемківських говірок з деякими винятками. На північному сході лемківської мовної території панує вимова передньоязикового твердого *л*. Звідси виникло обурення В. Вадяка під час відомої у 1965 році дискусії на тему правопису *Лемківської сторінки Нашого слова*. В. Вадяк писав годі: *...позваляю собі зазначити, що мене, як родовитого лемка, дивує, як то сталося, що в «Нашім слові» дуже часто пишеться в закінченні дієслів -во, -ва (ходива, робива, мусіва) і т. д. Стверджую, що в Сянїччині ніхто і нігде не уживає таких слів, як „мовоко”, „мовива” і т. п., а говориться: я пряла, молоко і т. д. Я припускаю, що то тільки в декотрих селах Горличчини, як, приміром, Фльоринка, уживано такої говірки, котра непотрібно увійшла до «Лемківської сторінки» і, правду казати, разить слух, яко незгідна з загальноукраїнським говором* [Вадяк]. Я представив це місце з дискусії, щоб доказати, як важливою справою інколи є одна звукова риса і як чутливими до звуку мови бувають мешканці поодиноких місцевостей.

Інший дискусант у цій самій справі писав, що *українське л по-лемківськи здебільшого вимовляється, а тому й пишеться, як в* [Желем]. Дискусія на цю й інші мовні теми була поживлена і досить гостра. Тоді і мені прийшлося опублікувати статтю на цю тему, як відповідь на сумніви деяких дописувачів, чи є оце **в** з *л* у лемківських говірках, чи його немає і чи треба це у правописі *Лемківської сторінки Нашого слова* відзначати [Лесів 1965: 30].

При нагоді треба сказати, що на Лемківщині, а точніше в околиці Команчі і в кількох місцях на південь від польсько-словацького державного кордону виступає т. зв. середній або *полтавський* різновид *л*, який пригадує щось посереднє між твердим зубним *л* і м'яким **ль** [Лесів 1965: 5].

У системі приголосних лемківських говірок панує *глоткове* або *фарингальне г*, як у загальноукраїнській вимові. При тому появляється інколи задньоязикове **г** (g), про що З. Штібер виразно писав:

Są to oczywiście zapożyczenia z polskiego, jak gacok, gacko, gadati, gardło, driga, ogin, wilgot, gamba, garnec, garwo, rogal [Stieber 1982: 94].

Серед слів, які мають задньоязичне **г**, є також запозичення з німецької (**грулі, ганкы, гвавты, гратя, трагарі, моргы, гміна**), з угорської (**гавда, шаргуля**) чи румунської мови (**груник, струнга, гелета, румегаті**). Іноді оце чуже **г** змінювалося у деяких словах в **г**, напр., **груник, грунок** [Stieber 1982: 94-95].

Можливо, що слів з **г** в лемківських говірках дещо більше, ніж в інших західноукраїнських говірках. Це пояснюється інтенсивнішим впливом польської та інших мов на лемківські говірки.

Зі словозміни у лемківських говірках

Коли говоримо про словозміну, себто, насамперед про розрізнення закінчень у лемківських говірках, можна сказати, що немає великої кількості особливостей суто морфологічного характеру, коли не брати до уваги звукових явищ у цих же граматичних

закінченнях. Одним словом, словозміна у лемківських говірках мало відрізняється своїми граматичними формами від інших українських говірок та загальноукраїнської літературної мови. Це таке загальне враження. Треба ще додати, що проблеми словозміни лемківських говірок, можливо, досліджені менш глибоко й системно, ніж звукова система чи сама лексика.

Звернемо увагу на те, що досі відоме діалектологам про морфологічні особливості лемківських говірок.

У загальному стверджує Ф. Жилко, що карпатські говірки, в тому числі й лемківські, *зберігають найбільш виразні з-посеред усіх наших говорів української мови архаїчні риси відмінювання і дієвідмінювання* [Жилко 1958: 118].

З особливостей, які можуть появитися у **відмінюванні іменників**, назвемо такі:

1. Поява старих форм називного відмінка множини чоловічих іменників, таких як **нарібци, птаци, вояци, воўци** з переходом **к** в **ц**, а також з закінченням **-ове: братове, сынове, сусідове, пташкове** тощо [Жилко 1958: 134]. Ці архаїчні форми затрималися в лемківських говірках, можливо, під частковим впливом відповідних польських форм.

2. Зрідка появляється у карпатських говірках української мови, в тому числі й на Лемківщині, давнє закінчення **-ы, -и** в орудному відмінку множини, наприклад, **з волы, чотырма быкы, із дубы** [Жилко 1958: 121].

3. Іменники жіночого роду всіх основ, а також узгоджені з ними прикметники і займенники в орудному відмінку однини мають закінчення **-ом**, напр., **рыбом, водом, мойом руком, меджи собом**. М. Пшеп'юрська-Овчаренко ствердила, що ця риса спільна для лемківських та надсянських говірок української мови [Пшеп'юрська: 84].

4. У родовому множини появляється закінчення **-ох**, напр., **прішов до тих хлопох, для тих быкох**; таке саме закінчення виступає у формах місцевого множини: **на ярмаркох, по родичох**. Воно якби спільне з відповідним закінченням у словацьких говірках, а появляється переважно на південних схилах Карпат [Жилко 1958: 121]

На підставі словозміни прикметників у лемківських говірках можна звернути увагу на такі явища:

1. Закінчення прикметників і займенників у називному відмінку множини **-ы** замість **-і: добры, тверды, білы** тощо [Жилко 1958: 135].

2. Закінчення **-ой** замість **-ої** у родовому відмінку однини жіночого роду, це якби стягнення повної форми закінчення, напр., **доброй, мойой, той** [Жилко 1958: 135].

3. Замість закінчення **-ый** трапляються у називному відмінку однини чоловічого роду прикметників закінчення стягнені **-ы** або **-и** у багатьох місцевостях, як свідчить карта, що представляє назви безрогого (шутого) барана (**шуты** у 5 населених пунктах, **шуты** у 5 селах, а форми з **-ый, -ий** або **-ей** у понад 25 місцевостях), а також карта, яка вказує на поширення прикметника **тлустий** (**тлусты** або **пасены** зафіксовано з **-ы** тільки в одній місцевості [AJDŁ: карта 296, 312]. Усе це вказує на те, що прикметникове чоловіче закінчення **-ы, -и** (без **-й**) типу **шуты, тлусты** появляється де-не-де на Лемківщині, мабуть, під впливом польських відповідних форм прикметників.

Коли говорити про займенники, звертає на себе увагу питальний займенник у його архаїчній формі **што**, який появляється майже на усій лемківській мовній території, як на це вказує карта 316 Штіберового лемківського атласу, так само пов'язані зі **што** неозначені займенники **дашто** і **штосі** [AJDŁ: карта 317-318]. Таке звучання займенників уважає М. Пшеп'юрська-Овчаренко за типово лемківську рису [Пшеп'юрська: 83].

Цікаво й оригінально звучать деякі форми числівників у лемківських говірках. Звертаємо увагу на форму **чотырдесят**, яка щойно на найбільш східній частині Лемківщини переходить у **сорок**, а також – на дещо змінені фонетично числівники типу **осем, вісем, еденацет, двацет** і т. п. [AJDŁ: карта 329-332].

З особливостей дієвідміни лемківських говірок зверну увагу на стягнення форми дієслів на **-ати** з тематичним **е** в теперішньому часі: **збираш, збирає, збирає, збирає**. На думку Ф. Жилка, це одна з рис, запозичених від західнослов'янських мов, тобто з польської або словацької мови [Жилко 1958: 123]. З другого боку, М. Пшеп'юрська-Овчаренко пише, що *контраговані форми типу гадамо* це риса спільна для бойківських та лемківських говірок [Пшеп'юрська: 84].

Форми дієслова з архаїчним його звучанням **быти** або **бити** у значенні 'бути', **бив, было, были**, напр., „**бив** царь а мав коня”, „замок, котрий **быв** проклятий”, „мав таку яблін, што **была**

блещача, як злото”, зачислює М. Пшеп’юрська-Овчаренко до спільних рис надсянського та лемківського діалектів [Пшеп’юрська: 84].

У поодиноких лемківських говірок трапляються детальні відмінності дієвідмінюваних поодиноких дієслів; хоч на загал дієвідмінювання у лемківських говірках здебільшого таке ж, як в українській літературній мові та в інших українських говірках.

Дещо із лексики характерної для лемківських говірок

Лексика (слівництво) лемківських говірок досліджена досить добре, найбільш характерні слова для цих говірок містить передусім *Мовний атлас давньої Лемківщини* З. Штібера, на основі цього ж матеріалу можна було б сказати дещо про характерні її прикмети.

Про карпатські говори, до яких належать також лемківські, Ф. Жилко писав у 1958 році: *Карпатські говірки мають свої особливості у лексичному складі. Це виявляється в збереженні деяких давніх (архаїчних) слів, у наявності місцевих слів, що зустрічаються у вівчарстві, скотарстві, різних ремеслах, назвах рослин та ін. Зокрема в цих говірках помітні лексичні запозичення з румунської, угорської, турецької, словацької та польської мов* [Жилко 1958: 125].

Беручи до уваги матеріали *Мовного атласу давньої Лемківщини* З. Штібера представлено деякі групи слів з погляду їх походження, бо, як пише Я. Рігер, цей атлас *stanowi cenne źródło do badań nad leksyką łemkowską, zwłaszcza, że dokładnie określa zasięgi geograficzne wyrazów i ich znaczenie* [Rieger 1966: 1].

Коли подивитися на слова, вживані у лемківських говірках з погляду їх подібності чи відмінності від загальноукраїнських літературних слів, а також – від слів, уживаних іншими українськими говірками, можна було б їх поділити на кілька груп, а саме:

I. Слова, що звучать у лемківських говірках так само, як в загальноукраїнській літературній мові, і тому вони зрозумілі кожному, хто знає українську літературну мову, напр., **баран, берег, берест, береза, бідний, бік, борода, бик, гарний, горох, гуска, жовток, звідтам, знати, місто, мішок, парубок, передній, узяти, ядро** тощо. У матеріалі проаналізованому мною на основі Штіберового *Мовного атласу давньої Лемківщини* ця група слів у лемківських говірках становить абсолютну більшість. Їх багато, за нашими підрахунками, вони становлять більше, ніж половину словникового складу лемківських говірок.

II. Слова, що відрізняються від загальноукраїнських деякими звуковими рисами, про які ми вже говорили. Ці звукові відмінності назагал не перешкоджають розумінню слів цієї групи для того, хто знає українську літературну мову чи інші українські говірки. Перелік слів цієї групи був би довгий. Тут покажу лише деякі звукові відмінності:

1. Деякі слова цієї групи відрізняються від загальноукраїнських тільки однією фонемою. Подаючи пари слів, на першому місці наводжу лемківське слово, а на другому – українське літературне: **блиха** – блоха, **блищиця** – блощиця, **бриви** – брови, **дрива** – дрова, **лижка** – ложка, **слизи** – сльози, **гиртань** – гортань, **сирока** – сорока, **быти** – бути, **быв** – був, **полідне** – полудне, **вогінь** – вогонь, **вугір** – вугор, **жмикати** – жмакати, **дітина** – дитина, **червений** – чорвоний, **чело** – чоло, **зелізо** – залізо, **жена** – жона, **вісем** – вісім, **дера** – діра, **тетка** – тітка, **вечер** – вечір, **ейця** – яйця, **елиця** – ялиця, **ящурка** – ящірка, **тютка** – тітка, **паробок** – парубок, **кожівка** – кужівка, **полудновати** – полуднувати, **скілько** – скільки, **тільки** – тільки, **дащо** – дещо, **перепівка** – перепілка, **дільниця** – дійниця, **мнясо** – м’ясо, **боденка** – боденька, **дебря** – дебра, **срібро** – срібло, **дзвізди** – звідзи, **ходзаки** – ходаки, **ірджа** – іржа, **меджи** – межі, **одеджа** – одежа, **пряджа** – пряжа, **хоц** – хоч, **заяц** – заяць, **павучина** – павутина, **чкода** – шкода, **што** – **що**, **змеркатися** – смеркатися, **скіна** – стіна, **глова** – вдова та деякі інші.

2. Можуть лемківські слова відрізнятися від загальноукраїнських тим, що в лемківських говірках ці слова мають на одну фонему більше, наприклад: **ільняний** – льняний, **вомитися** – вмитися, **білток** – білок, **кістка** – кіска ‘warkocz’, **добитча** – добича, **згорівка** – горілка, **пральник** – праник, **білчок** – білок тощо. Тут можуть бути різні причини таких відмінностей, також морфологічні. Результат – звукові кількісні відмінності.

3. Різницю між діалектним лемківським словом та його українським відповідником може становити те, що в українському літературному слові виступає одна фонема більше, наприклад: **уж** – уже, **штири** – чотири, **ябко** – яблуко, **дебрь** – дебра, **посяти** – посіяти, **учар** – вівчар, **увца** – вівця і т.п.

4. Деколи форми слів у діалектному та літературному мовленні відрізняються двома (а навіть більшою кількістю) фонем, наприклад: **коничина** – конюшина, **косіско** – косисько, **дашто**

– дещо, **сний** – іній, **откаль** – відкіль, **отталь** – відтіть [ЕСУМ: 1, 3945], **пчола** – бджола, **посціль** – постіль, **вудиво** – вудила і т. п.

5. Слова можуть також відрізнятися іншим порядком тих самих або подібних звуків, наприклад: **гирміт** – гримить, **керниця** – криниця, **керт** – крот, **силзи** – слези, **білко** – білок тощо.

6. Слова відрізняються інколи дещо іншими суфіксами або префіксами, наприклад, **дійник** – дійниця, **гиртанка** – гортань, **штосік** – щось, **сріберний** – срібний, **кілько** – скільки і т. п.

Усі ці відмінності ґрунтуються на звуковій та іноді морфологічній системах лемківських говірок, вони деякими прикметами відрізняються від українського літературного мовлення.

III. Слова, які ведуть свій родовід від праслов'янської та староукраїнської мови, але в сучасній літературній мові не появляються або вважаються архаїзмами. До таких архаїчних слів, що пов'язують лемківські говірки з найдавнішою традицією староукраїнської доби, належать, між іншим:

Багра 'косяк, частина складеного обода колеса', слово пов'язане з праслов'янським ***bagъgъ** [ЕСУМ: I, 110], у *Словникові української мови* [СУМ, I, 85]: **багра** 'густо-червоний пурпуровий колір'.

Боїско, **боїще** 'тік', в основі слова старе **бой** та суфікс **-іско**, **-іще** [ЕСУМ: I, 187], в [СУМ: I, 212] **боїще** 'місце, де відбувається бій'.

Бридь 'гидота, погань', від праслов'янського **бридь** 'гострий, кислий, огидний', потім 'негарний, бридкий, поганий' [ЕСУМ: I, 255].

Ватра 'вогнище, багаття', походження цього слова не зовсім ясне, можливо спільнослов'янське, споріднене з авестійським **atar** 'вогонь' [ЕСУМ: I, 339-340]. Я. Рігер помістив це слово серед румунізмів, йдучи за думкою А. Брюкнера [Rieger 1983a: 136]. В [СУМ: I, 297], слово наводиться з позначкою „діалектне”.

Вельо 'багато', пов'язане з праслов'янським **вельй** [ЕСУМ: I, 346], не можна тут виключити впливу церковнослов'янського **велій** або польського **wiele** 'багато'.

Веретельниця і веретельник 'риба: щипавка звичайна'. Ця назва пов'язана з дієсловом **вертітися** за властивістю цієї риби звиватися на одному місці, що нагадує веретільницю, себто веретено [ЕСУМ: I, 354]; в [СУМ: I, 329], **веретільниця** означає 'безногу схожу на змію ящірку'.

Вигляд 'вікно', основа слова давня, пор. церковнослов'янське **глядати** [ЕСУМ: I, 532]; в [СУМ: I, 373], **вигляд** означає 'місцевість, яку видно'.

Вирниця 'обліг', слово має в собі праслов'янське **вирь** або староруське **виръное** 'подать' [ЕСУМ: I, 379].

Гев 'тут, сюди', в основі цього слова праслов'янське **(г)ево**, перший член якого є вказівною часткою **ге** індоєвропейського походження, другий член **-во**, **-в**, пов'язаний з українським діалектним **аво**. Існує припущення про зв'язок цього слова з давніми підсилювальними частками займенникового походження. Хоч слово старе, дослідники допускають, що може це бути запозичення з польської чи словацької мов, є ж бо польське діалектне **hew**, **hewo**, **haw**, а також словацьке діалектне **hev** [ЕСУМ: I, 488]. Можна ствердити, що це архаїзм, підтриманий впливом сусідніх слов'янських говірок.

Голя 'гола верхovina', слово пов'язане з **голий**, праслов'янське **golja** 'голе місце' [ЕСУМ: I, 548]. Пор. назву села Голя на Підляшші.

Горі 'у гору' – це архаїчна форма місцевого відмінка, який давніше міг уживатися без применника [ЕСУМ: I, 562]; в [СУМ: II, 130], **горі** 'у гору' віднотовано як діалектну форму. Пор. також церковне з Літургії **горі імійм серця**.

Іл 'глина, мул' з праслов'янського ***іль** [ЕСУМ: II, 294].

Кліпайки 'повіки', слово появилoся на основі старого дієслова **кліпати** [ЕСУМ: II, 462].

Команиця 'конюшина', слово похідне від давнього **комонь**, 'кінь', назва зумовлена тим, що рослина є цінним кормом для коней [ЕСУМ: II, 528-529].

Квасниця 'щавель', в основі давнє слово **квас**, **квасний** [ЕСУМ: II, 415].

Киртиця і киртина 'кріт'.

Міхерина і міхирик 'торбинка на тютюн', в основі старе слово **міх**.

Мишпергач і пергач 'кажан', стара основа слова, пор. українське **перга** 'зібраний бджолами квітковий пилок рослин' [СУМ: VI, 120], можна також порівнювати з церковнослов'янським **іспригнути** 'вискочити'.

Ногавиці, ногавки 'суконні штани', в [СУМ: V, 439-440], виступає як діалектне слово.

Няньо ‘тато’, в [СУМ: V, 459], фіксується як діалектне слово.

Ніг ‘нема’, в [СУМ: V, 427], фіксується як застаріле.

Осердак, сердак ‘рід верхнього теплого короткого сукняного одягу’, в [СУМ: IX], занотоване як застаріле і діалектне.

Палінка і палюнка ‘горілка’, в основі **палити**.

Пелевник, пелевен ‘комірчина, де переховують полову або збіжжя’, з праслов’янського **пелы, нельве** [Фасмер: II, 227].

Полетиця ‘повитиця, витка без коренів, паразитична однорічна трав’яниста рослина’.

Повічайки, павучайки ‘повіки’, тут корінь **віко** і старинний префікс **па-** [ЕСУМ: I, 398].

Пут ‘дорога в поле’, в [СУМ: VIII, 405], слово **путь** ‘дорога, шлях’ відготоване як застаріле.

Скорух, скорушина, шкоруха ‘горобина’, в [СУМ: IX, 305], слова ці фіксуються як діалектні.

Стиранка ‘затірка’, в [СУМ: IX, 700], відготовано як діалектне слово.

Студник, студинка ‘джерело’, в основі праслов’янське **студ** (пор. **студити**).

Сипанець ‘комора’, в [СУМ: IX, 192], нотується як діалектне з цитатою *Сипанець – гуцульська господарська будівля у вигляді комори*. Я. Рігер вважає це за словакізм [Rieger 1983b: 153].

Убіч ‘бік, бокове місце’ (див. [AJDŁ: V, 227]), в основі праслов’янське **бокъ** [ЕСУМ: I, 194].

Худобний ‘бідний’ (див. [AJDŁ: VII, карта 310]), в [СУМ: XI, 168, **худобний** ‘бідний’ фіксується як діалектне з цитатою зі Словника Б. Грінченка. Я. Рігер вважає це слово за словакізм [Rieger 1983b: 153].

Хижа ‘хата’, в [СУМ: XI, 52], виступає як розмовне.

Чатина, четина, чатинник ‘глиця, хвоя’, в [СУМ] **чатина** появляється як діалектне. У *Праслов’янському словнику* пояснюється це слово так, що воно виникло внаслідок скорочення слова **щетина** [Sł.Pr.: 179].

Челенки, челінка ‘кісткові частини пальців’, з псл. ***čelъькъ** [Sł.Pr.: 126].

Чотирдесят ‘сорок’, див. [AJDŁ: VII, карта 333].

Яр ‘весна’ [AJDŁ: VI, карта 293] в [СУМ: XI, 647], зафіксовано **яр** ‘весна’ як поетичне слово.

Ярець ‘ячмінь’ [AJDŁ: IV, карта 195]. Я. Рігер вважає це слово за архаїзм, підтриманий впливом польських говірок [Rieger 1983b: 156].

Такі слова свідчать про найдавніший зв’язок цих говірок з українськослов’янською давниною.

4. Слова, запозичені з польської мови, становлять за нашими підрахунками, десь біля 18 відсотків. Це, отже, порівняно велика група слів.

Полонізми пізнаємо, передусім, за певними звуковими, характерними для польської мовної системи, рисами. Полонізми до українських говірок приходили безпосередньо з польської мови або через українську літературну мову, у якій також є деяка кількість польських занозичень, що появлялися протягом століть у старо- та середньо-українській добі [Horbatsch: 3-34].

Лемківські говірки, як пише Я. Рігер, *wciśnięte pomiędzy gwary polskie i słowackie*, мають польські елементи частіше у своїй північній частині (*галицькі лемки*), а словацькі частіше появляються у північних закарпатських лемківських говірках. *Zgodnie z oczekiwaniami*, – пише Я. Рігер, – *wpływ gwar polskich najsilniejszy jest od północy, zaś słowackich od południa; wpływy obu tych gwar maleją, im dalej przesuujemy się na wschód. Warto dodać, że słowacyzmy przekraczają główny grzbiet Karpat znacznie częściej niż polonizmy* [Rieger 1983b: 152].

Серед запозичених слів є такі, що в якійсь мірі затримали системні риси польської мови, напр., **злото, ковадло, хцу**, в деяких запозиченнях польські чи словацькі звукові відмінності заступлено українськими, напр., **заголовок** ‘подушка’ з польського **zaglówek**, **воробель** з польського **wróbel**, **соловік** з польського **słowik**, **гадати** з польського **gadać**, **рогач** ‘сернюк’ з польського **rogacz**. Як стверджує Я. Рігер, іноді *bardzo trudno byłoby oddzielić wpływy obce od wspólnego rozwoju* [Rieger 1983b: 156].

Коли, однак, візьмемо до уваги незмінні типово польські фонетичні риси, можемо майже певно говорити про полонізми. Ось найголовніші з них:

1. Слова, що мають в собі носові голосні польського типу: **ванси** ‘вуса’ записано в кільканадцяти лемківських селах [AJDŁ: VI, карта 269]; **Венгри, на Венграх; вентка, винтка, вонтка** ‘вудка’ [AJDŁ: V, карта 151]; **майонток** ‘маєток’; **монджин** ‘модрина’ (записано в селі Крампна, б. повіт Ясло); **монджий** ‘модрина’ (записано в селі Гочев, б. повіт Лісько); **пайонк** ‘павук’, **пайончина** ‘павутиння’ (зафіксовано в кількох місцевостях на Лемківщині, [AJDŁ: III, карта 148]; **хрийонц** ‘хрущ’ віднотовано лише в с. Явірках [AJDŁ: IV, 159] тощо.

2. Слова, що мають польські відповідники українського повноголосся:

дріга, дрига ‘дорога’ – на самому заході Лемківщини [AJDŁ: V, 211]; **жрудло, жрыдво, жрідло** ‘джерело’ [AJDŁ: V, 231]; **злото** ‘золото’; **млода, пані млода, млодуха** ‘молодиця’ [AJDŁ: VI, 254]; **словік** ‘соловій’; **пловая** ‘корова’ [AJDŁ: II, 82]; **през** ‘через’ записано у кількох селах [AJDŁ: V, 225]; **тлок, твік, тлоky** ‘толока’ [AJDŁ: V, 219]; **чловек** ‘чоловік, людина’ [AJDŁ: V, 243] та інші.

3. Слова, що мають **а** на місці загальноукраїнського **і**, яке походить з праслов’янського (ять): **дробяск** ‘свійська птиця’ зафіксовано у кількох селах [AJDŁ: III, 122]; **ошад, ошада, ошадина** ‘іній, приморозь’ [AJDŁ: VI, 289].

4. Слова з **-ар-** замість українського **-ор-** (з праслов’янського сонантичного **р**): **барз** ‘дуже’; **качмар** ‘корчмар, шинкар’; **підгарля** ‘підгорля (корови)’ (зафіксовано поряд з **підгорля** у деяких місцевостях [AJDŁ: II, 83].

5. Слова з групою приголосних **дл**, що відповідає українському **л**: **быдля** ‘худобина’; **ядвоец, ядловец** ‘ялівець, Juniperus L’ [AJDŁ: IV, 184]; **жрідло, жрудло** ‘джерело’; **їдво, їдло** ‘їжа’ [AJDŁ: II, 72]; **мидло** ‘мило’ [AJDŁ: II, 55].

6. Слова з **ц** на місці українського **т’** та **дз’** на місці українського **д, д’**, наприклад: **косцьільник, косцьельни** ‘церковник’ [AJDŁ: VII, 337]; **коцірба, коцербина, коцюрубка** ‘черемха’ [AJDŁ: IV, карта 178], походження слова подає А. Брюкнер у своєму *Етимологічному словникуві польської мови* [Brückner: 242]; **гадзіна** ‘свійська птиця’ зафіксовано у деяких селах, див. [AJDŁ: III, 122]; **дзецко** ‘дитина’ [AJDŁ: VI, карта 251]; **дзюра** ‘діра’ [ЕСУМ: II, 62]; **цма, цма** ‘нічний метелик’ [AJDŁ: IV, 156].

7. Слова з **ц** замість українського **ч** (з праслов’янського **tj, kt’**) та **дз** замість українського **ж** (з праслов’янського **dj**), напр.: **гацок, гацик, гацко** ‘кажан’ записано в кількох селах [AJDŁ: IV, карта 152] з польського **gacek** [ЕСУМ: I, 483; Brückner: 131]; **веще** ‘більше’ [AJDŁ: VII, карта 322], пор. польське **więcej**; **нец** ‘піч’ [AJDŁ: I, 5]; **припецок** ‘припічок’ [AJDŁ: I, 6]; **плаца** ‘платня’ [AJDŁ: VII, 345]; **хоцколи, хоцколи** ‘хоч-коли, коли-небудь’ [AJDŁ: VI, 300]; **рдза** ‘іржа’ записано в кількох селах [AJDŁ: I, 31].

8. Слова з початковим **є-** замість **о-**, наприклад: **єденацет, єденайцет** ‘одинадцять’ [AJDŁ: VII, 331]; **заєдно** ‘завжди’ у кількох селах [AJDŁ: VII, 305]; **елен, елень** ‘олень’ [AJDŁ: III, 131-134].

9. Слова з задньоязиковим **г** замість загальноукраїнського гортанного **г**: **гацок, гацко** ‘кажан’; **грібы** ‘гриби’ у західній частині Лемківщини [AJDŁ: V, 206]; **єгомосьць** ‘свещеник’ [AJDŁ: VII, 335]; **огін** ‘хвіст’ у частині лемківських сіл [AJDŁ: III, 18] тощо.

10. Слова з польським розвитком праслов’янського сонантичного **л**: **вільгний** ‘вологий’ [ЕСУМ: I, 339]; **слонко** ‘сонце’ записано тільки у Жегестові та Верхомлі, деінде **сонце, соньце** (див.: [AJDŁ: VI, 295]; **тлустий** ‘товстий’ [AJDŁ: VII, 313].

Крім цього, є слова запозичені безпосередньо з діалектів польської мови, а навіть через українську літературну мову. Вони не мають типово польських рис, але історія слів вказує на їхні походження. Наведемо кілька прикладів таких слів:

велький, векший ‘великий, більший’ появляється у західній частині Лемківщини [AJDŁ: VII, 314-315] з польського **wielki, większy**;

дуже ‘багато’ [AJDŁ: VII, 321] з польського **dużo**;

жак ‘дяк’ у західній частині Лемківщини (див. [AJDŁ: VII, 336] з польського **żak** – студент університету в середньовіччі;

капота ‘верхній одяг’ (чоловічий і жіночий) [AJDŁ: I, 50] з французького почерез польське **kapota** [ЕСУМ: II, 375];

пані, панна [AJDŁ: VI, 254];

пінязі ‘гроші’ [AJDŁ: I, 34] з польського **pieniądze** з відповідними звуковими субституціями;

пщола ‘бджола’ з польського **pszczoła** [AJDŁ: IV, 158];

плебанія ‘дім парафіяльного священика’ [AJDŁ: VII, 338] з латинського почерез польське **plebania**;

сіра, сяра ‘молозиво’ у кількох селах північно-східної частини Лемківщини [AJDŁ: III, карга 114] з польського **siara**;

студенка ‘криничка’ [AJDŁ: V, 230] з польського **studzienka**;

терас ‘тепер’ в західній окраїні Лемківщини [AJDŁ: VII, 303];

халупа у селах навколо Сянока, деінде **хыжа** [AJDŁ: I, 1];

юж ‘вже’ [AJDŁ: VII, 304] хіба з польського **już**;

куртак, куртка ‘короткий верхній одяг’ записано у кількох місцевостях [AJDŁ: I, 50] з польської мови, а до польської з латинського **curtus** ‘короткий’ [Brückner: 284] та багато інших.

Отже, полонізми у північнолемківських говірках представлені доволі широко групу з-поміж запозичених слів.

V. Словакізми становлять меншу групу запозичених слів у галицьких лемків. Словакізмів набагато більше у лемківських говірках на південь від Карпат, які мали безпосередній контакт зі словаками, їх говірками та літературною мовою. Про словацькі запозичення в лемківських говірках писали, з-поміж польських діалектологів, З. Штібер та Я. Рігер [Stieber 1936; Rieger 1979: 201-209; Rieger 1983: 151-187].

Словацька мова має багато спільних елементів і тому важко відділити те, що перейнято зі словацької, від того, що з польської мови. Я. Рігер у своїй найновішій статті на цю тему зауважує: *Sytuacja znacznie się komplikuje, gdy zapożyczony wyraz brzmi jednakowo lub podobnie w gwarach polskich i słowackich, a takich wypadków jest wiele.*

До таких дослідник відносить, між іншим, такі слова з лемківських говірок, як **плаца, ковадло, пец, лахи** ‘вбрання’, **карк, варкоч, ябко, буяк** (в [ЕСУМ: 1, 154], зазначено, що **буяк** – запозичення зі словацької мови!), **елень, мидло, велький, векший, вільготний, тлустий, фшеліякий, фшитко, терас, барз, еден, чекати, хцу** і ще деякі інші.

Далі Я. Рігер стверджує, що *szereg słowacyzmów obejmuje całą lub prawie całą Łemkowszczyznę.* До таких словакізмів відносить, між іншим, слова **дашто** ‘щось’, **гача** ‘жереб’я’, **пулька** ‘індичка’, **мачка** ‘кіт’, **кланіці** ‘люшні’. Тому-то, як пише Я. Рігер, *twierdzenie o wspólnym czy jednoczesnym wpływie języka polskiego i słowackiego, oparte na istnieniu odpowiednich wyrazów w obu językach, jest tylko bardzo prawdopodobną hipotezą lub – jak kto woli – określeniem umownym* [Rieger 1982b: 153].

Серед слів, перейнятих зі словацької мови, є такі, що містять деякі словацькі звукові риси, наприклад, слова зі словацькими відповідниками українського повноголосся тощо: **гардий** ‘хороший, відважний’ [AJDŁ: VII, 308]; **драга** ‘дорога’ записано у селах Лелюхів і Дубне б. Новосанчівського повіту та у селах на південь від Карпат [AJDŁ: V, 211]; **вдрав’я, здравля** ‘здоров’я’. Широке розповсюдження таких форм на Лемківщині відновує Штібер [AJDŁ: VI, 274]; **кланіці** ‘бічні стояки у воза’ було записано у селах Верхомля, Висова, Бліхнярка та в багатьох інших місцевостях середини та південної частини лемківської мовної території [AJDŁ: I, 23; ЕСУМ, II, 465]; **облак, обвак** ‘вікно’ записано у селах Лелюхів, Дубне, б. Новосанчівського повіту та на південь [AJDŁ: I, 3]; **плавайка** ‘корова світлорудого кольору, полова’ записано у селах Гирова, пов. Сянік, Тилява, пов. Коросно [AJDŁ: II, 82]; **планний** ‘поганий, лихий’; **страна** ‘сторона’ на самому заході та півдні Лемківщини [AJDŁ: V, 233] тощо.

Деякі словацькі запозичення виступають у лемківських говірках без таких звукових ознак, що вказували б на їх родовід, наприклад:

бача ‘старший вівчар’ зі словацької мови [ЕСУМ: I, 54]; **гача** ‘лоша’ і **гачур** ‘жеребець’ (див. [AJDŁ: II, 102], про історію слів та походження зі слов’янської мови пише [ЕСУМ: I, 483]; **лем** ‘тільки’; **мачка** ‘кітка’ [AJDŁ: III, 120] тощо.

Інколи важко виділити те, що прийшло під впливом спорідненої слов’янської мови, від того, що належить до спільного розвитку. У зв’язку з цим Я. Рігер дає дискусійну і цінну методологічну пораду: *Wydaje się, że w wypadku wyrazów znanych tylko na Łemkowszczyźnie lub niewiele dalej trzeba mówić raczej o wpływach, niż o wspólnym rozwoju; takie rozumowanie znajduje potwierdzenie w zasięgach szeregu wyrazów zapożyczonych z języka słowackiego* [Rieger 1983b: 156].

VI. Запозичення з угорської мови, т. зв. мадяризми, в лемківських говірках були темою спеціальної статті ужгородського діалектолога П. Лизанця [Лизанець: 45-50]. Цей дослідник на основі багатьох описів та збірок матеріалів лемківських говірок, що появлялися від половини XIX

ст. до нині, виділив біля ста лексичних засвоєнь з угорської мови [Лизанець: 47], серед яких найбільш уживані у цих говірках такі слова:

з іменників:

анталак ‘бочка для вина’ з угорської **antalag**;

баюсы ‘вуса’ поширене на всій території Лемківщини [AJDŁ: VI, 269] з угорської

bajusz;

барна ‘віл темнокоричневої масті’ з угорської **barna**,

бетанг ‘волоцюга’ з угорської **bitang**;

басамонка ‘обшивка’ з угорської **poszomany**;

боганчі ‘важкі черевики’, з угорської **bakanacs**;

босорканя ‘відьма’ з угорської **boszorkany**;

боцькори ‘постоли’; **гайтів** ‘лісник, погонич’; **газда** ‘господар’; **дуган** ‘тютюн’;

коргель ‘лівак, ненадійна людина’; **кромплі** ‘картопля’; **легінь** ‘парубок’; **одомаш** ‘могорич’;

пайташ ‘приятель’; **ринда** ‘ганчірка, лахміття’; **тендерний** ‘кукурудза’; **теметів** ‘кладовище’;

фалат ‘шматок’; **хотар** ‘межа’; **югас** ‘вівчар’, поширене на всій Лемківщині [AJDŁ: III, 116]

тощо.

з дієслів:

бантувати ‘ображати’ з угорської **bant** (пор. [ЕСУМ: I, 135]);

банувати ‘сумувати’ з угорської **ban**;

бізувати ‘довіряти’ з угорської **biz**;

біровати ‘могти’ з угорської **bir**;

рунтовати ‘псувати’;

фелелувати ‘відповідати за що-небудь’ та інші. Повніший список мадяризмів подає Лизанець [Лизанець: 47-49].

Дослідник мадяризмів у лемківських говірках зробив у кінці своєї статті такі висновки: *Угорські слова проникали в лемківській говір як шляхом безпосередніх контактів галицьких лемків з угорцями (в першу чергу шляхом торговельних стосунків), так і за посередництвом східнословачьких, польських та українських говорів Закарпаття.* [Лизанець: 50].

VII. Румунські запозичення в лемківських говірках досліджував автор *Атласу бойківських говірок* Я. Рігер і представив дослідження своїх пошуків у статті, опублікованій у 1983 році. Виходить він з тієї думки, що вияв румунських (волоських) елементів в українських карпатських говірках *może dać ważne wskazówki odnośnie ustalenia zasięgu migracji rumunojęzycznych pasterzy Wołochów. Konieczne jest dalsze ustalenie rozpowszechnienia szeregu zapożyczeń rumuńskich na Lemkowszczyźnie (...)*[Rieger 1983a: 131-138].

Я.Рігер показав коло 50 слів, які можуть бути румунською (волоського) походження. Назвемо ті, що вживаються лемківськими говірками на північ від Карпат:

брынза ‘овечий сир’, в ЕСУМ: *запозичення зі східнороманських мов; молд. брынз, рум.*

brinza;

вакалія ‘губка до кресива’;

вотуля ‘молода коза’, яка ще не родила, зафіксовано у гірській частині Лемківщини;

вурда 1. ‘сир, вироблений з сироватки’, 2. ‘кисле недобре молоко’, [ЕСУМ: I, 440], інформує, що слово запозичене зі східнороманських мов, рум. **urda** ‘солодкий овечий сир’, молд. урд – те саме;

грун ‘пагорбок’ та його здрібнілі форми **груник**, **грунок**, див. [AJDŁ: V, 226] з рум. **gruin** ‘пагорб’ [ЕСУМ: I, 606];

гелетка ‘посудина для сиру, солі, капусти, борщу з хліба’, [ЕСУМ: I, 492] *запозичене з румунської мови, рум. găleată ‘відро, дійниця’;*

жентиця ‘сироватка з овечого молока’, запозичене з рум. або молд. мови [ЕСУМ: II, 193];

кляк ‘частина шлунка жуйної тварини’, вживана для сквашування молока, з рум. **cl’ag** [ЕСУМ: I, 531];

копыля ‘позашлюбна дитина’;

колиба ‘пастуший курінь, примітивна будова для лісорубів, вуглярів тощо’, про це слово в [ЕСУМ: II, 510], написано: *мандрівне пастуше слово; для української і західнослов’янських мов імовірно румунське посередництво;*

крячун ‘хліб з пшеничної муки, печений на Різдво’;

курастра ‘молозиво’ (див. [AJDŁ: III, 114], де різні форми цього слова);

мериндя ‘їжа, яку дають пастухові в поле’;
плекаати ‘кормити груддю’;
румегати ‘ремігати, тобто відригувати проковтнуту їжу (про вівцю, корову) і знову її пережовувати’;

риндзя, ринцка ‘телячий, козлячий або ягнячий жолудок, з якого робиться „кляк”’ [AJDŁ: III, 113];

струнга ‘ворота, якими впускають овець до доїння в кошару’ [AJDŁ: III, 106] з рум. **strunga** [Brückner: 518];

чир ‘страва з муки і тертої картоплі, що кидають на киплячу воду, з додатком молока’;

яфыры ‘чорниці’ [AJDŁ: IV, 188] тощо.

Серед румунізмів у лемківських говірках знаходимо також такі загальноновживані українські слова, як **цап, царина, кошара** та ін.

З приводу румунізмів у карпатських українських говірках, в тому числі й у лемківських, Я. Рігер стверджує, що наведені мовні факти показують *duży wpływ języka rumuńskiego na słownictwo badanych gwar nie tylko z zakresu gospodarki pasterskiej, lecz również z innych dziedzin życia* [Rieger 1983a: 137].

VIII. Серед слів, уживаних лемківськими говірками, можна знайти також деякі запозичення з інших мов, а особливо з німецької та турецької.

Німецькі запозичення могли входити до обстежуваних говірок безпосередньо від урядників, з війська; північна Лемківщина ж разом з Галичиною належала порівняно довгий час до Австрійської Монархії, а також ночерез польську і словацьку мови.

Ось декілька прикладів запозичень з німецької мови:

друшляк (див. [AJDŁ: I, 50], запозичено через посередництво польської мови з нім. **Durchschlag** [ЕСУМ: II, 136];

ляйбик, лейбик ‘короткий верхній одяг’ (див. [AJDŁ: I, 50], слово імовірно має в основі нім. **Leib** ‘тіло’ або **Leibchen** ‘каптаник’ [Фасмер: II, 477];

шпик ‘середина дерева’ записано у с. Нова Весь б. Повіту Новий Санч [AJDŁ: IV, 166], це з нім. **Speck** Brückner: 553];

шпихлір, шпиклір ‘комора’ [AJDŁ: I, 21] у [СУМ: XI, 523], слово **шпихлір** зафіксовано як діалектне; це з німецької **Speicher** [Brückner: 533];

шпількі ‘голки, колючки хвойних рослин’, з нім. **Spiel** [Brückner: 553-554];

шинкар ‘корчмар’ [AJDŁ: VII, 344], з нім. **Schenk** [Brückner: 561] і ще деякі.

Деякі слова, вживані лемківськими говірками, мають свою „турецьку” етимологію, себто родовід, наприклад:

капцох ‘торбинка на тютюн’ [AJDŁ: II, 78] з тур. **kapczuk**, що є здрібнілою формою слова **kap** ‘мішок’ [Brückner: 382];

кахтан ‘коротка верхня одежа’ записано у с. Строже к. Сянока [AJDŁ: I, 50]. В [ЕСУМ: II, 377], загальноукраїнське **каптан** оцінюється як запозичення з турецької мови;

тютюн та інші його звукові форми (див. [Штібер, II, 70] з тур. **tütün** [Brückner: 590];

чуга, чуганя ‘рід верхнього одягу’. В *ЕСУМ* зафіксовані ці слова, як діалектні, а їх поширення на Лемківщині подає [Штібер, I, 42]. А. Брюкнер [Brückner: 81] пояснює походження цих слів з турецької через угорську мову, Фасмер допускає можливість їх приходу до східнослов’янських мов безпосередньо з турецької.

Це, звичайно, тільки спроба загального огляду словникової системи лемківських говірок, головним чином, з погляду їх походження. У словах віддзеркалюється виразно історія цієї групи людей, яка вживає їх. Слова вказують на спорідненість з іншими мовними групами, а також – на контакти населення Лемківщини з близькими сусідами (поляками та словаками) і державними мовами на цій території (німецька, угорська, польська, словацька, чеська), а романські елементи в словникові свідчать про якийсь вклад у культуру лемків також т. зв. волоської міграції.

Ми розуміємо те, що для того, щоб охопити весь лексичний (словниковий) склад лемківських говірок, треба було б написати і скласти, по можливості, повний словник хоча б на основі того багатого матеріалу, який назбирався в друкованій та рукописній формах протягом двох століть. Найбільший досі список лемківських слів подав з відомих мені праць Я. Рігер [Rieger 1995].

ЛІТЕРАТУРА

- Вадяк:** Вадяк В. Во-ва чи ло-ла? // Наше слово – 1965. – № 35 (472).
- ЕСУМ:** Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука. – т. 1-5. – К., Наукова думка 1982-2006.
- Желем:** Желем І. Про правопис „Лемківської сторінки” // Наше слово – 1965 – № 41. (478).
- Жилко 1958:** Жилко Ф. Т. Говори української мови – К.: Державне Учбово-Педагогічне В-во „Радянська школа” 1958 – 171 с.
- Жилко 1966:** Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови, К.: „Радянська школа”, 1966 – 308 с.
- Зілинський:** Зілинський І. Праці про говірки Лемківщини (Від Попраду до Ослави), Вступ та редакція М. Лесів. До друку підготував В. Пилипович. – Горлиці: Об’єднання Лемків, 2008. – 256 с.
- Курс І:** Курс сучасної української літературної мови, т. I / За заг. ред. Л. А. Булаховського. – К.: Радянська Школа, 1951.
- Лесів 1965:** Лесів М. Про вимову „л” у лемківських говірках // Наше Слово – 1965 – № 42 (479)
- Лесів 1997:** Лесів М. Українські говірки у Польщі, Варшава: Видавництво „Український Архів”, 1997 – 492 с.
- Лизанець:** Лизанець П. М. До питання про мадяризи в лемківському говорі // Тези доповідей до ювілейної конференції, присвяченої 20-річчю Ужгородського державного університету. Серія мовознавча. – Ужгород, 1965. – С. 45-50.
- Пшепюрська:** Пшепюрська-Овчаренко М. На пограниччях надсянського говору // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – т. CLXII. Збірник філологічної секції. – т. 25. С. 53-95.
- Рудницький 1965:** Рудницький Я. Українська мова та її говори. – Вінніпег, 1965.
- СУЛМ:** Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка. – 1969. – 435 с.
- СУМ:** Словник української мови / За ред. І. К. Білодіда. – т. I-XI, – К., 1971-1980.
- Фасмер:** Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – т. I-IV – Москва: Издательство „Прогрес”, 1964-1973.
- AJDŁ:** Stieber Z. Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny, zesz. I-VIII. – Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 1956-1964.
- Brückner:** Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1970. – 805 с.
- Horbatsch:** Horbatsch O. Polnische Lehnwörter in den ukrainischen Mundarten // Slavistische Studien zum VI Internationalen Slawisten – Kongress in Prag-München: 1968. – С. 3-34.
- Łesiów 1973:** Łesiów M. Gwary ukraińskie na terenie Polski Ludowej // Slavia Orientalis. – 1973 – т. XXII, z.1.
- Łesiów 2007:** Łesiów M. Historia badań ukraińskich gwar ludowych w Polsce przedwojennej i po wysiedleniach // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne, № 1-2. – Kraków-Przemysł, 2007. – С. 133-148.
- Rieger 1966:** Rieger J. Indeks wyrazów do „Atlasu językowego dawnej Łemkowszczyzny” Z. Stiebera. – Łódź, 1966.
- Rieger 1979:** Rieger J. Wpływ polski i słowacki na gwary Łemków w zakresie leksyki // Sbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenskeho. Philologica. – 1979 – т. XXX, С. 201-209.
- Rieger 1983a:** Rieger J. Ze słownictwa pogranicza bojkowsko-łemkowskiego (rumunizmy) // Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch – т. 2 – München: 1983.
- Rieger 1983b:** Rieger J. Jeszcze o wpływach polskich i słowackich na gwary łemkowskie (z problematyki słownictwa) // Studia Linguistica memoriae Zdislaji Stiebera dedicata. – Wrocław: 1983.
- Rieger 1995:** Rieger J. Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie. – Warszawa: 1995.
- Sl.Pr.:** Słownik Praslówiański / Pod red. F. Sławskiego. – т. II – Wrocław: Ossolineum, 1976. – 367 с.
- Stieber 1936:** Stieber Z. Wpływ polski i słowacki na gwary Łemków // Sprawozdanie z czynności i posiedzeń PAU. – 1936 – т. 41.
- Stieber 1982:** Stieber Z. Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia. – Wrocław: 1982.

Mykhaylo Lesiv. The Lemkian dialect: basic characterization

The paper discusses the phonetic, lexical and grammatical features of the Lemkian dialect against the fieldwork study carried out by Polish and Ukrainian linguists before the displacement of the Lemkian speaking community to the East – to the former Soviet Ukraine, and to the Western territories of Poland after World War II. A characterization is offered of the Lemkian dialect against the background of other Carpatian and West Ukrainian dialects as well as against Standard Ukrainian. The paper also discusses the native lexical stock of the Lemkian dialect and lexical borrowings from Polish, Slovak, Hungarian and from other languages.

Key words: The Lemkian dialects, Ukrainian dialects, Standard Ukrainian, phonetics, conjugation, declension, borrowings, Polonisms, Slovakisms, Hungarianisms, Germanisms.

Катерина ГЛУХОВЦЕВА (Луганськ)

© 2009

ВІДОБРАЖЕННЯ МІФОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ УКРАЇНЦІВ В ОБРЯДІ „ПОКРИВАННЯ МОЛОДОЇ”

У статті проаналізований обряд „убе¹рати мо¹воду” (зави¹вати ў¹хустку), записаний у с. Переможне Лутугинського р-ну Луганської обл. від переселенців з Лемківщини, які проживають на сході України з 1946 року. Доведено, що мовні та позамовні складові в цьому культурному тексті знаходяться у відношеннях синонімії.

Ключові слова: культурний текст, реалемний, акціональний та агентивний план культурного тексту, вербальний компонент.

Культурний текст, сформований з вербальних і невербальних складових, що пов'язані за законами своєрідного синтаксису смисловими й формальними зв'язками, має „культурно-інформаційні відрізки, вибудовані в лінійній послідовності й композиційно об'єднані спільним тематичним і культурним началом” [Жвава: 103-104; Конобродська 2007¹]. План змісту тексту побудований за міфологічними уявленнями його творців, а з'ясування етимології явищ духовної культури сприяє встановленню давньої моделі світу. Культурним текстом є обрядовий текст, що репрезентує обрядову мову як сукупність вербальних і невербальних засобів, обрядову морфологію й синтаксис як сукупність форм і значень обрядових символів [Конобродська 2007²: 23].

Основні питання етнолінгвістичних досліджень – вироблення комплексної методики аналізу емпіричного матеріалу, виділення проблематики, з'ясування основних понять дисципліни, сутності та особливостей культурного тексту – реалізовано в працях М. Тостого [Толстой 2003], С. Толстої [Толстая 1996], В. Жайворонка [Жайворонок 2007], В. Конобродської [Конобродська 2007¹; Конобродська 2007²] та ін. учених. Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб виявити, у яких відношеннях знаходяться вербальні й позавербальні компоненти традиційного народного обряду „покривання молоді”, який збережено на Слобожанщині.

В епоху урбанізації традиційні народні обряди нерідко замінюються новітніми, у яких немає місця давнім звичаям. Проте в окремих населених пунктах дотримання обряду – данина не тільки традиції, а й вияв самоідентичності. Таким є с. Переможне Лутугинського р-ну Луганської обл., де проживають депортовані в 1946 році переселенці з Лемківщини. На Луганщині (історично – Східній Слобожанщині) лемки були розміщені в кількох населених пунктах – селах Переможне та імені Карла Лібхнета Лутугинського р-ну, де до 1939 року проживали німці; у с. Великоцьк Міловського р-ну, с. Піски Новопсковського р-ну, с. Переможне Новоайдарського р-ну та деяких інших селах. Найбільше етнічних лемків проживає в Лутугинському р-ні. Це переселенці з с. Чарна Краківського воєводства, вихідці із Західної Лемківщини. За свідченнями В. Сергійчука, кількість господарств на цій території до 1945 року дорівнювала 12 366, на середину 1946 року виїхало 8239 сімей, залишилося 3354. Відношення українського населення до польського на цій території до 1945 року